

Η Πολιτεία του Πλάτωνα και ο Ρικαρδιανός Νόμος του Συγκριτικού Πλεονεκτήματος*

Δέσποινα Κεσπέρη

Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

E-mail: depykesperi@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το παρόν άρθρο αποτελεί ανασκόπηση της οικονομικής διάρθρωσης της Πόλης, όπως αυτή αναπτύσσεται διαλεκτικά στην πλατωνική *Πολιτεία*. Εστιάζει στις διαδικασίες καταμερισμού-συνδυασμού των εργασιών και μεταστοιχείωσης της αυτάρκους Πόλης σε ανοικτό οικονομικό σύστημα. Έτσι, διερευνάται το εάν ο Πλάτων είχε ήδη ανακαλύψει το ρικαρδιανό Νόμο του Συγκριτικού Πλεονεκτήματος.

Λέξεις-κλειδιά: Επεκτατικός Πόλεμος, Καταμερισμός-Συνδυασμός Εργασιών, Πλατωνική *Πολιτεία*, Ρικαρδιανός Νόμος Συγκριτικού Πλεονεκτήματος

Plato's *Republic* and the Ricardian Law of Comparative Advantage

Despoina Kesperi

Department of Public Administration, Panteion University

E-mail: depykesperi@gmail.com

ABSTRACT

This paper reviews the economic structure of the City, which is dialectically developed in Plato's *Republic*. It focuses on the processes of division-combination of labours and transmutation of the autarkic City into an open economic system. Thus, it scrutinizes whether Plato had already discovered the Ricardian Law of Comparative Advantage.

Key words: Division-Combination of Labours; Expansionist War; Plato's *Republic*; Ricardian Law of Comparative Advantage

JEL Classification: B11, B17, B51, F10

* Το παρόν άρθρο συνιστά εκδοχή εργασίας, η οποία πραγματοποιήθηκε με επιβλέποντα τον Καθηγητή Πολιτικής Οικονομίας του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης του Παντείου Πανεπιστημίου Θεόδωρο Μαριόλη, στο πλαίσιο της προπτυχιακής παράδοσης: «Ζητήματα Δικαίου και Οικονομίας». Τον ευχαριστώ για την υπόδειξη του θέματος και για επισημάνσεις και σχόλια. Ερέθισμα αποτέλεσε η ακόλουθη επισήμανσή του: «Οι αντιστοιχίες ανάμεσα σε αυτό το υπόδειγμα [εννοείται το υπόδειγμα του Ricardo – Δ. Κ.] και στη μέσω του Πλατωνικού λογισμού γέννηση της Πόλης, η οποία εκτίθεται βήμα-βήμα στην *Πολιτεία* είναι, κατά την άποψή μου, εκπληκτικές.» (Μαριόλης, 2018, σελ. 5).

1. Εισαγωγή

Στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, αναπτύσσεται διαλεκτικά, από τον Σωκράτη και τους συνομιλητές του, ο λόγος για τον οποίο δημιουργείται μία Πόλη, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο δομείται και εξελίσσεται αυτή, όσον αφορά την οικονομική της υπόσταση.

Συγκεκριμένα, δημιουργώντας νοερά μία πόλη από το «μηδέν», ο Πλάτων δείχνει πώς οι άλλοτε ανεξάρτητοι μεταξύ τους άνθρωποι συγκροτούν, τελικά, μία πόλη, και πώς αυτή η πόλη κατανάγκην μεταβαίνει, εν συνεχεία, από την κατάσταση της κλειστής οικονομίας-αυτάρκειας στο καθεστώς του ελεύθερου δια-πολιτειακού εμπορίου.

Αντικείμενο του παρόντος άρθρου είναι, αφενός, η παρουσίαση της οικονομικής διάρθρωσης της πόλης, στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, δηλαδή: (i) για ποιον λόγο «γεννιέται» η πόλη, (ii) με ποιον τρόπο αυτή διαμορφώνεται, και (iii) πώς αυτή εξελίσσεται και ποια είναι η παράμετρος, η οποία κινητοποιεί την εξέλιξή της. Αφετέρου, διερευνάται το εάν η συγκρότηση της πόλης και η μεταστοιχείωσή της σε ανοιχτή διέπεται από το Νόμο του Συγκριτικού Πλεονεκτήματος, όπως αυτός ανακαλύφθηκε από την Κλασική Πολιτική Οικονομία και, ιδίως, από τον πιο πλήρη και βαθύ εκπρόσωπο αυτής, δηλαδή τον David Ricardo (1821 [1938], Κεφ. 7).

Πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με το έργο του Πλάτωνα και την οικονομική διάρθρωση της πόλης στην *Πολιτεία* του. Επί παραδείγματι, η *Πολιτεία* θεωρείται από τον Wagner (2007) ως μία συνοπτική και ζωντανή συζήτηση σχετικά με την εξειδίκευση, την παγκοσμιοποίηση, τον καταμερισμό της εργασίας και τα ενδογενή και εξωγενή κίνητρα, τα οποία καθορίζουν τις συμπεριφορές των ανθρώπων μέσα σε μια κοινωνία, ενώ κατά τον Robbins (1998, p. 12), πρώτος ο Πλάτων μίλησε για τον καταμερισμό της εργασίας.

Το υπόλοιπο του παρόντος άρθρου δομείται ως εξής: Στην Ενότητα 2 παρουσιάζεται η οικονομική διάρθρωση της πόλης με τη σειρά που εκτυλίσσεται στο κείμενο του Πλάτωνα, και απαντώνται τα ως άνω ερωτήματα. Στην Ενότητα 3, χρησιμοποιώντας το σύνηθες «εγχειριδιακό» υπόδειγμα διεθνούς εμπορίου του Ricardo, εξετάζεται εάν όντως ο Πλάτων είχε ανακαλύψει το Νόμο του Συγκριτικού Πλεονεκτήματος. Τέλος, η Ενότητα 4 είναι συμπερασματική.

2. Η Οικονομική Διάρθρωση της Πόλης στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα

2.1. Τα ερωτήματα

Στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα, ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του αναζητώντας τη γέννηση της δικαιοσύνης και της αδικίας, όπως αυτές εκδηλώνονται σε μια πόλη, «χτίζουν από το μηδέν» μία πόλη, η οποία βασίζεται στον καταμερισμό-συνδυασμό των «ιδιωτικών-συγκεκριμένων εργασιών» (Κ. Marx).

(i). Για ποιον λόγο «γεννιέται» η πόλη;

Αρχικά, επισημαίνεται ότι *γενεσιουργός αιτία* της δημιουργίας μίας πόλης είναι το γεγονός ότι κανένας άνθρωπος δεν είναι αυτόρκτης αλλά έχει ανάγκη από πολλά πράγματα:

«Μια πολιτεία γεννιέται, νομίζω εγώ, επειδή κανένας μας δεν είναι αυτόρκτης αλλά όλοι χρειαζόμαστε πολλά πράγματα.» (Πλάτων, *Πολιτεία*, σελ. 133).¹

Έτσι, λοιπόν, μία πόλη δημιουργείται επειδή οι άνθρωποι προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους εγκαθίστανται σε έναν συγκεκριμένο τόπο όπου ο ένας καλύπτει τις ανάγκες του άλλου και δημιουργούν συνοικίες, κατοικούν δηλαδή σε αυτόν τον τόπο:

«Κι επειδή οι άνθρωποι χρειάζονται πολλά πράγματα, κι ο ένας παίρνει μαζί του κάποιον άλλο για να καλύψει μίαν ανάγκη κι ο άλλος έναν άλλο, τον έναν για την μία, τον άλλο για την άλλη ανάγκη, μαζεύονται πολλοί σύντροφοι και συντρέχτες να μείνουν μαζί σε έναν τόπο, και τη συνοίκηση αυτή την ονομάζουμε «πόλη».» (σελ. 133).

(ii). Πώς διαμορφώνεται η πόλη;

Οι ανάγκες των ανθρώπων, που δεν δύναται να καλυφθούν από τους ιδίους, θα καθορίσουν τη *μορφή* που θα έχει αυτή η πόλη:

«Έλα τώρα, είπα, να φτιάξουμε με το λογισμό μας εξ αρχής μια πόλη. Θα την φτιάξουν, καθώς φαίνεται, οι ανάγκες μας.» (σελ. 133).

Εν συνεχεία, ο Σωκράτης με τους συνομιλητές του διαμορφώνουν αυτή την πόλη, ταξινομώντας τις ανάγκες των πολιτών της. Ξεκινούν με την κάλυψη των βασικών αναγκών, όπως της τροφής, της στέγης και της ενδυμασίας, και συνεχίζουν

¹ Εφεξής, κάθε αναφορά, στην οποία εμφανίζεται μόνο η σχετική σελίδα/ες, είναι στην πλατωνική *Πολιτεία*.

με την κάλυψη αναγκών που δημιουργούνται από τους ίδιους τους ανθρώπους, ήτοι των πλασματικών, θα μπορούσε να λεχθεί, αναγκών.

Αρχικά, χτίζουν νοερά μία «υγιή πόλη», μία πόλη όπου οι πολίτες της επιδιώκουν μόνο την κάλυψη των βασικών-απαραίτητων αναγκών τους (σελ. 143). Αυτή η πόλη δημιουργείται από ανθρώπους που προσφέρουν διαφορετικών ειδών εργασίες και εμπορεύματα. Αποτελείται, δηλαδή, από έναν γεωργό, έναν χτίστη, έναν υφαντή, έναν υποδηματοποιό (σελ. 135).² Φαίνεται, ότι η λειτουργία αυτής της πόλης έγκειται στο γεγονός ότι καθένας προσφέρει την εργασία εκείνη, στην οποία είναι «προορισμένος από την φύση του», και τον βοηθάει είτε η σωματική του διάπλαση, είτε το ταλέντο του, είτε η νοημοσύνη του:

«Συλλογίζομαι τώρα πάνω σε αυτό, πρώτον ότι δεν γεννιόμαστε πολύ όμοιοι ο ένας με τον άλλο αλλά διαφέρουμε ως προς τις φυσικές κλίσεις: ο ένας είναι φτιαγμένος για αυτή την δουλειά, ο άλλος για την άλλη.» (σελ. 135).

Έτσι, ο καθένας ασχολείται με (εξειδικεύεται σε) μία εργασία, την οποία μπορεί να ασκήσει *συγκριτικά* καλύτερα από τους υπολοίπους, αποδεσμεύοντας τον εαυτό του από την παραγωγή άλλων αγαθών για την κάλυψη των αναγκών του, και το ίδιο πράττουν και οι υπόλοιποι.³ Με αυτόν τον τρόπο ο καθένας από τους πολίτες προσφέρει στην πόλη του «το προϊόν της εργασίας του σε όλους από κοινού» (σελ. 135).

Συγκεκριμένα, ο Πλάτων περιγράφει τον καταμερισμό-συνδυασμό της εργασίας και την εξειδίκευση ως εξής:

«Από αυτά, έτσι, συνάγεται ότι περισσότερα πράγματα ολοκληρώνονται με τρόπο καλύτερο και ευχερέστερο, όταν ένας άνθρωπος καταπιάνεται στον κατάλληλο καιρό με ένα έργο, το οποίο ανταποκρίνεται στη φυσική κλίση του, χωρίς ο ίδιος να απασχολείται με οτιδήποτε άλλο.» (σελ. 137).

(iii). Πώς εξελίσσεται η πόλη και ποια είναι η παράμετρος που κινητοποιεί αυτή την εξέλιξη;

Ο καταμερισμός-συνδυασμός των εργασιών θα δημιουργήσουν την ανάγκη για εισαγωγή κι άλλων ανθρώπων στην πόλη (όπως, παραδείγματος χάρη, ξυλουργών και

² Ο Αριστοτέλης συμφωνεί με τον Πλάτωνα: «Γιατί εκ δύο γιατρών δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθεί κοινωνία, αλλά από έναν γιατρό και έναν γεωργό, και γενικώς από ανθρώπους διαφορετικούς και όχι ίσους μεταξύ τους» (Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, E 1133a).

³ Γενικά, ο Πλάτων δεν συμφωνούσε με την πολυπραγμοσύνη, αλλά θεωρούσε ότι καθένας πρέπει να ασχολείται μόνο με μία εργασία: «η αλλαγή και η πολυπραγμοσύνη είναι ολέθρια για την πόλη» (σελ. 301).

σιδεράδων), οι οποίοι θα προσφέρουν και αυτοί, με την σειρά τους, υπηρεσίες απαραίτητες για την παραγωγή των προϊόντων του γεωργού, του χτίστη, του υφαντή και του υποδηματοποιού. Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο Πλάτων είχε συλλάβει τη μετακίνηση ανθρώπινου δυναμικού με σκοπό την παροχή εξειδικευμένης εργασίας, η οποία υπεισέρχεται στην παραγωγή ενός προϊόντος, αφού ο ξυλουργός και ο σιδεράς προσφέρουν την εργασία τους για την κατασκευή εργαλείων (αλέτρι, αξίνα), τα οποία χρησιμοποιούνται ως μέσα παραγωγής για το τελικό προϊόν του γεωργού.⁴

Και κάπως έτσι η πόλη αυτή θα πληθύνεται διαρκώς, γιατί οι ανάγκες των πολιτών και των παραγωγών της θα αυξάνονται διαρκώς με αποτέλεσμα να απαιτούνται διαφορετικών ειδών αγαθά, όχι απαραίτητα μόνο για καταναλωτικούς σκοπούς αλλά και ως μέσα παραγωγής, και άνθρωποι για την παραγωγή αυτών:

«Δεν θα μεγάλωνε όμως για την ώρα και πάρα πολύ αν προσθέταμε σ' αυτούς αγελαδάρηδες, βοσκούς και άλλους κτηνοτρόφους, ώστε και οι γεωργοί να έχουν βόδια για το όργωμα και οι χτίστες να χρησιμοποιούν με τους γεωργούς υποζύγια για τις μεταφορές, κι οι υφαντές πάλι με τους υποδηματοποιούς να έχουν δέρματα και μαλλιά.» (σελ. 137).

Έπειτα από τη σύλληψη των αυξανόμενων αναγκών, ο Πλάτων μεταβαίνει, κατανάγκην, από μία αυτάρκη πόλη σε μια πόλη, η οποία συναλλάσσεται με άλλες εισάγοντας (και, κατ' επέκταση, εξάγοντας) προϊόντα:

«[Ε]ίναι σχεδόν αδύνατο να ιδρύσουμε αυτή την πόλη σε έναν τόπο όπου δεν θα υπάρχει ανάγκη να εισάγονται προϊόντα απ' έξω» (σελ. 137).

Κι έτσι, γίνεται αντιληπτό ότι τα προϊόντα που παράγουν οι πολίτες τής μέχρι πρότινος «κλειστής» πόλης τώρα πρέπει να επαρκούν όχι μόνο για τις ανάγκες των πολιτών της αλλά και για αυτές των εμπορικών της εταίρων, διότι διαφορετικά δεν θα ήταν δυνατή, έστω μακροπροθέσμως, η ύπαρξη εισαγωγών από άλλες πόλεις:

«Επομένως, οι άνθρωποι της πόλης μας πρέπει να παράγουν όχι μόνο όσα είναι αρκετά για τους ιδίους αλλά επίσης όσα αγαθά, και σε όποια ποσότητα χρειάζονται κι

⁴ «Τότε, Αδείμαντε, χρειάζονται περισσότεροι από τέσσερις προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες που λέγαμε. Γιατί, καθώς φαίνεται, ο γεωργός δεν θα φτιάξει μόνος του το αλέτρι του, αν πρόκειται αυτό το αλέτρι να είναι της προκοπής, ούτε την αξίνα ούτε τα άλλα εργαλεία, όσα χρειάζονται στη γεωργία. Ούτε πάλι κι ο οικοδόμος γιατί κι αυτός χρειάζεται πολλά. Το ίδιο και ο υφαντής και ο υποδηματοποιός ή μήπως δεν είναι έτσι;» (σελ. 137).

εκείνοι, από τους οποίους ζητούν να προμηθεύονται πράγματα που τα έχουν ανάγκη.» (σελ. 137).

Γι' αυτό το λόγο ο πληθυσμός αυτής της πόλης θα μεγαλώσει κι άλλο. Θα χρειαστούν επιπλέον παραγωγοί για την αύξηση του προϊόντος της πόλης στους ήδη υπάρχοντες κλάδους, όπως και θα δημιουργηθούν νέα επαγγέλματα λόγω της δημιουργίας εμπορικών σχέσεων με άλλες πόλεις. Τέτοιου είδους επαγγέλματα είναι οι έμποροι, οι πλανόδιοι και άλλοι που ξέρουν από τις δουλειές της θάλασσας (σελ. 139).

Μέχρι στιγμής φαίνεται ότι η *ανάγκη* είναι η κινητήριος δύναμη για κάθε διεύρυνση της πόλης. Η ανάγκη για την κάλυψη των βασικών αναγκών των ανθρώπων τους οδήγησε στη συγκρότηση μίας πόλης. Αυτό το γεγονός είχε ως αποτέλεσμα τον καταμερισμό-συνδυασμό των εργασιών, ανάλογα με τη φυσική κλίση του καθενός, με σκοπό να ικανοποιούνται οι ανάγκες του συνόλου της πόλης. Αυτό είχε ως επακόλουθο την ανάγκη νέων ειδών εργασίας και γι' αυτό η πόλη απέκτησε κι άλλων ειδών τεχνίτες. Έτσι, δημιουργήθηκε και η ανάγκη εισαγωγής προϊόντων με αποτέλεσμα η πόλη αυτή να αρχίσει να συναλλάσσεται με άλλες πόλεις και να ανταλλάσσει τα εμπορεύματα που παράγει με άλλα που έχει ανάγκη. Το «άνοιγμα» της πόλης στο εμπόριο δημιουργεί, βέβαια, περαιτέρω ανάγκες, όπως την ύπαρξη εμπόρων-πλανοδίων, την αύξηση του προϊόντος στους εξαγωγικούς της κλάδους, την αύξηση του πληθυσμού της, και την ύπαρξη νομίματος για τη διενέργεια των συναλλαγών:

«Αυτή συνεπώς η ανάγκη, είπα εγώ, γεννάει τους εμπόρους στην πόλη μας. [...] Θα έχουμε λοιπόν έτσι αγορά και ένα νόμισμα για τις συναλλαγές» (σελ. 139).

2.2. Η μετάβαση από μία «υγιή» πόλη σε μία πόλη που «ψήνεται στον πυρετό»

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι πολίτες επιδιώκουν, αρχικά, την κάλυψη των βασικών τους αναγκών. Ωστόσο, ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του συλλαμβάνουν μία πιο πραγματοκρατική εικόνα της πόλης, όπου δηλαδή οι ανάγκες των πολιτών της αυξάνονται κατά κλίμακες, τείνοντας προς μία πολυτελή ζωή, ήτοι καλύπτουν όλο και περισσότερες ανάγκες του «επιθυμητικού»:⁵

⁵ Κατά τον Πλάτωνα, η ψυχή διαχωρίζεται σε τρία μέρη: το «επιθυμητικόν», το οποίο επιδιώκει την κάλυψη βασικών αναγκών (φαγητό, ποτό, έρωτας) και παθών, το «θυμοειδές» και το «λογιστικόν».

«Σε ορισμένους, έτσι, τα πράγματα που ανέφερα δεν θα τους είναι, φαίνεται, αρκετά, ούτε κι ο τρόπος αυτός της ζωής, αλλά θα τους χρειαστούν επιπλέον κρεβάτια και τραπέζια και άλλα έπιπλα, κι ακόμη κάθε λογής εδέσματα κι αρώματα, θυμιάματα και εταίρες και γλυκίσματα.» και «[...] θα μπει σε ενέργεια η ζωγραφική και τα κεντήματα, και θα πρέπει να αποκτήσουμε χρυσάφι και φιλντισι και όλα τα παρόμοια.» (σελ. 143).

Αυτές οι πλασματικές ανάγκες γεννιούνται όταν ο άνθρωπος έχει καλύψει τις βασικές του ανάγκες και αναζητά ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο:

«Αφού οι άνθρωποι αυτοί δεν θα υφίστανται ταλαιπώριες, θα μπορούσαν, νομίζω, να ξαπλώνουν σε κρεβάτια, να δειπνούν σε τραπέζια και να' χουν φαγητά και επιδόρπια όπως και οι τωρινοί άνθρωποι.» και, έτσι, θα έχουμε «μια πόλη που επιπλέον ζει τρυφηλά» (σελ. 143).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο πολίτης δεν είναι ικανοποιημένος με την κάλυψη των βασικών του αναγκών, αλλά διαρκώς δημιουργεί νέες ανάγκες, εν μέρει πλασματικές και εν μέρει μη-πλασματικές, και οι ανάγκες αυτές δεν αποκλείεται να δημιουργήσουν, με τη σειρά τους, νέες ως απόρροια του όλου τρόπου ζωής:

«Κάνοντας όμως τώρα τέτοια ζωή δεν θα' χουμε ανάγκη και για γιατρούς πολύ μεγαλύτερη απ' όσο πρωτότερα;» (σελ.145).

Έτσι, ποτέ δεν θα βρίσκεται ή δεν θα ξαναβρεθεί, τελικά, η πόλη σε καθεστώς αυτάρκειας. Μάλιστα, όσο μεγαλύτερες-περισσότερες ανάγκες δημιουργούνται τόσο μεγαλύτερη ανάγκη θα έχει η πόλη για δημιουργία νέων επαγγελμάτων, μετακίνηση εργατικού δυναμικού, αύξηση της παραγωγής και εισαγωγή ή παραγωγή νέων προϊόντων:

«και θα πρέπει να αποκτήσουμε χρυσάφι και φιλντισι και όλα τα παρόμοια.[...] Τότε λοιπόν πρέπει να την μεγαλώσουμε κι άλλο την πόλη. Γιατί εκείνη, η υγιής, δεν είναι πια αρκετή, αλλά πρέπει να απλωθεί κι άλλο και να γεμίσει με ένα πλήθος ανθρώπους που δεν θα είναι για την αντιμετώπιση απαιτήτων αναγκών της πόλης.» (σελ. 143).

Μάλιστα, ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του ισχυρίζονται ότι η συγκέντρωση τόσων ανθρώπων στην πόλη θα οδηγήσει σε μια κατάσταση υπερπληθυσμού και η υφιστάμενη έκταση αυτής της πόλης δεν θα είναι αρκετή για τους πολίτες-κατοίκους της:

«Κι ο τόπος επίσης, που τότε έφθανε για να θρέψει τους ανθρώπους του, θα πάψει να επαρκεί και θα είναι πια λίγος» (σελ. 145).

Φυσικό επακόλουθο αυτής της αυτό-επεκτεινόμενης διαδικασίας είναι ο πόλεμος. Η ανάγκη της πόλης για επέκταση θα οδηγήσει στην πολεμική αναμέτρηση της πόλης με τις γειτονικές της πόλεις με σκοπό την απόκτηση γης. Το ίδιο, βέβαια, θα κάνουν και οι όμορες σε αυτήν πόλεις που ακολούθησαν έναν παρόμοιο τρόπο εξέλιξης-ανάπτυξης, βασισμένο δηλαδή κυρίως στις ανάγκες του επιθυμητικού. Έτσι, οι ανάγκες της πόλης θα διευρυνθούν και άλλο, διότι πλέον θα είναι απαραίτητη η ύπαρξη ενός ολόκληρου στρατεύματος ικανού να υπερασπιστεί τα συμφέροντα της πόλης του σε περίπτωση είτε αμυντικού είτε επεκτατικού πολέμου:

«Επομένως πρέπει να αποσπάσουμε ένα κομμάτι από τον τόπο των γειτόνων μας, αν είναι να έχουμε αρκετή γη για βοσκή και για καλλιέργεια, κι εκείνοι με τη σειρά τους να πάρουν από τον δικό μας τόπο, αν κι εκείνοι παρασυρθούν σε μια δίχως τέλος επιδίωξη υλικών πραγμάτων, ξεπερνώντας το όριο του αναγκαίου [...]. Το επόμενο βήμα, Γλαύκων, θα είναι λοιπόν ο πόλεμος [...]. Τότε φίλε μου, η πόλη πρέπει να μεγαλώσει κι άλλο, και όχι λίγο, αλλά κατά ένα ολόκληρο στράτευμα, που θα βγει να πολεμήσει μέχρις εσχάτων με τους επιδρομείς για τα υπάρχοντά της όλα και για όσα λέγαμε τώρα δα.» (σελ. 145).

Εδώ, πρέπει να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με την αρχική παραδοχή της εξειδίκευσης, οι συμμετέχοντες στο στράτευμα πρέπει να διαθέτουν τα απαραίτητα φυσικά χαρακτηριστικά, να είναι πλήρως εκπαιδευμένοι και αφοσιωμένοι σε αυτό τους το έργο, όπως και ο καθένας παραγωγός ή τεχνίτης στην πόλη (σελ. 147).

Άμεση αιτία του πολέμου είναι, λοιπόν, η ανάγκη απόκτησης ξένης γης λόγω των αυτο-επεκτεινόμενων υλικών αναγκών των πολιτών της πόλης, αφού η ήδη κατεχόμενη γη δεν της αρκεί.⁶

3. Πλάτων και Νόμος του Συγκριτικού Πλεονεκτήματος

Προτού στραφούμε στο ζήτημα του αν ο Πλάτων είχε ήδη ανακαλύψει το ρικαρδιανό Νόμο του Συγκριτικού Πλεονεκτήματος (ΝΣΠ), θα πρέπει να αναφερθεί σε τι συνίσταται αυτός ο νόμος. Ο ΝΣΠ δύναται, λοιπόν, να αποδοθεί ως εξής: Κάθε οικονομία εξάγει (εδώ, καλύτερα, κάθε παραγωγός προσφέρει) το εμπόρευμα εκείνο,

⁶ Στην ουσία, ο πόλεμος και η μορφή του αποτελούν τη φυσική εξέλιξη των επικρατούντων κοινωνικών συνθηκών και καθορίζονται από τον *τρόπο παραγωγής* (ως διαλεκτική ενότητα παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής). Σύμφωνα με τον Marx: «Είναι πατροπαράδοτη αντίληψη ότι σε ορισμένες εποχές μοναδικός πόρος ζωής ήταν η αρπαγή. Για να υπάρχει όμως αρπαγή πρέπει να υπάρχει κάποιο αντικείμενο για αρπαγή, άρα παραγωγή. Και το είδος της αρπαγής καθορίζεται κι αυτό πάλι από το είδος της παραγωγής» (Μαρξ, [1857-1858] 1989, σελ. 64)

στο οποίο είναι συγκριτικά πιο παραγωγική (πιο παραγωγικός). Δηλαδή, το εμπόρευμα εκείνο στο οποίο εμφανίζει τη *συγκριτικά* υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας ή, ακριβέστερα, προσφέρει σε *συγκριτικά* χαμηλότερη τιμή σε καθεστώς *αυτάρκειας* (Ρικάρντο, [1821] 1938, σελ. 116).⁷

Υποθέτουμε, λοιπόν, ένα υπόδειγμα δύο παραγωγών-δύο εμπορευμάτων, όπου με A και B συμβολίζονται οι παραγωγοί, και με 1 και 2 τα εμπορεύματα που παράγουν. Αρχικά, οι δύο παραγωγοί βρίσκονται σε καθεστώς αυτάρκειας. Τέλος, τα εμπορεύματα αποτελούν καθαρά (*pure*) καταναλωτικά αγαθά, και παράγονται μόνο μέσω άμεσης και ομοιογενούς εργασίας, και υπό «σταθερές αποδόσεις κλίμακας»:⁸

(i). Δεδομένα του υποδείματός μας είναι η συνολική εργασία που είναι διατεθειμένος να προσφέρει κάθε παραγωγός, L^A και L^B , οι συναρτήσεις σχετικής καταναλωτικής ζήτησης των παραγωγών, D^A και D^B , οι οποίες είναι γνησίως φθίνουσες συναρτήσεις, καθώς και οι τεχνικές συνθήκες παραγωγής, οι οποίες περιγράφονται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Τεχνικές Συνθήκες παραγωγής

	Εμπόρευμα 1	Εμπόρευμα 2
Παραγωγός A	L_1^A	L_2^A
Παραγωγός B	L_1^B	L_2^B

Με L_1^A (L_1^B) συμβολίζουμε τις μονάδες εργασίας του παραγωγού A (B) για την παραγωγή μίας (1) μονάδας εμπορεύματος 1, και με L_2^A (L_2^B) συμβολίζουμε τις μονάδες εργασίας του παραγωγού A (B) για την παραγωγή μίας (1) μονάδας του εμπορεύματος 2. Άρα, το $1/L_1^A$ ($1/L_1^B$) εκφράζει την παραγωγικότητα της εργασίας

⁷ Τονίζεται ότι εδώ χρησιμοποιούμε την «εγχειριδιακή» εκδοχή του ΝΣΠ (βλέπε, για παράδειγμα, Simpson, 1975, Ch. 14, Krugman, Obstfeld, Melitz, 2015, Κεφ. 3). Για την πλήρη μορφή του, καθώς και τη σύγχρονη, μετά-Sraffa (1960), διατύπωση και συνεπαγωγές του, βλέπε Steedman (1979), Μαριόλης (2010, Δοκίμιο 11).

⁸ Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η διερεύνηση δύναται να γίνει πιο πραγματοκρατική, ήτοι να επεκταθεί διά της εξέτασης οικονομικών συστημάτων με: (i) αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής, (ii) πολλές μη-αναπαραγόμενες εισροές, και (iii) συμπαραγωγή εμπορευμάτων (*joint production*) (βλέπε Steedman, 1979, [1979] 1993, Mariolis, 2004). Σε τέτοια συστήματα η διατύπωση του ΝΣΠ καθίσταται ένα πολύ πιο σύνθετο ζήτημα. Μάλιστα, έχουν εντοπιστεί και εξαιρέσεις από το ΝΣΠ, οι οποίες δεν συνεπάγονται, όμως, την ισχύ του Νόμου του Απολύτου Πλεονεκτήματος αλλά την – κατά «παράδοξο» τρόπο – ισχύ του «Συγκριτικού Μειονεκτήματος»: Κάθε εμπόρευμα εξάγεται από την οικονομία εκείνη, στην οποία παράγεται συγκριτικά *ακριβότερα* σε καθεστώς αυτάρκειας.

του παραγωγού A (B) στην παραγωγή του εμπορεύματος 1, ενώ το $1/L_2^A$ ($1/L_2^B$) εκφράζει την παραγωγικότητα της εργασίας του παραγωγού A (B) στην παραγωγή του εμπορεύματος 2.

(ii). Υποθέτουμε, τώρα, ότι ο παραγωγός A έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή του εμπορεύματος 1 και ο B στην παραγωγή του εμπορεύματος 2, δηλαδή υποθέτουμε ότι ισχύει: $L_1^A/L_2^A < L_1^B/L_2^B$.

Το ερώτημα είναι: Θα συγκροτηθεί άραγε κοινωνία, και εάν ναι, ποιος θα είναι ο λόγος ανταλλαγής, p_1^*/p_2^* , των εμπορευμάτων;

Ως γνωστόν, η απάντηση της οικονομικής επιστήμης είναι ότι θα συγκροτηθεί κοινωνία, διότι εάν οι δύο παραγωγοί εξειδικευτούν, ο καθένας στο εμπόρευμα που παράγει συγκριτικά καλύτερα από τον άλλο, στην περίπτωση μας ο A στο εμπόρευμα 1 και ο B στο εμπόρευμα 2, τότε τουλάχιστον ένας από τους δύο παραγωγούς θα βρεθεί σε καλύτερη θέση από πριν, δηλαδή θα διευρυνθούν οι καταναλωτικές δυνατότητές του.⁹

«Δίνει λοιπόν ο ένας στον άλλο κάτι από τα δικά του, αν συμβαίνει να του δίνει, ή παίρνει από αυτόν πιστεύοντας ότι έτσι είναι καλύτερα για τον εαυτό του σωστά;» (σελ. 133).

Όπως επισημαίνεται από τον Πλάτωνα, η κοινωνία που θα συγκροτηθεί θα βασίζεται στο ΝΣΠ, αφού κάθε παραγωγός-τεχνίτης θα προσφέρει στην κοινωνία το προϊόν της εργασίας του ή, με άλλα λόγια, το εμπόρευμα εκείνο στο οποίο θα έχει εξειδικευτεί λόγω της φυσικής του κλίσης, επειδή παράγει, δηλαδή, αυτό το εμπόρευμα σχετικά καλύτερα από τους άλλους. Αυτό μπορούμε να το αποδείξουμε προσδιορίζοντας το λόγο ανταλλαγής p_1^*/p_2^* που θα διαμορφωθεί στην κατάσταση ισορροπίας, στην κατάσταση δηλαδή που οι δύο παραγωγοί θα πραγματοποιούν τις συναλλαγές τους και η προσφορά θα ισούται με τη ζήτηση:

⁹ Όπως διευκρινίζει ο Ricardo: «Θα καταδειχθεί λοιπόν, ότι η χώρα, η υπερέχουσα σημαντικώτατα εις μηχανάς και τεχνικήν και δυναμένη επομένως να παράγη αγαθά με πολύ ολιγοτέραν εργασίαν εν συγκρίσει προς τας γειτονικάς χώρας, δυνατόν να εισάγη, ως αντάλλαγμα των αγαθών της, μέρος του προς κατανάλωσίν της απαιτουμένου σίτου, έστω και αν τα εδάφη της ήσαν ευφορώτερα και ο σίτος ηδύνατο να καλλιεργηθή δι' ολιγοτέρας εργασίας ή εν τη χώρα εξ' ης εισήχθη. Δύο άνθρωποι δύνανται να κατασκευάζουν και υποδήματα και πέλους, και εντούτοις ο εις υπερτερεί του άλλου εις αμφοτέρω. Εις την κατασκευήν όμως των πέλων υπερτερεί του συναγωνιστού του μόνον κατά 1/5 ή 20% ενώ εις την κατασκευήν υποδημάτων κατά 1/3 ή 33%. Δεν θα ήτο λοιπόν προς το συμφέρον αμφοτέρων, ίνα ο υπερέχων τεχνίτης απασχολήται αποκλειστικώς εις την υποδηματοποιίαν, ο δε υστερών εις την πηλοποιίαν;» (Ρικάρντο, [1821] 1938, σελ. 116, υποσημείωση 1).

«– Θα πρέπει καθένας από αυτούς να διαθέτει το προϊόν της εργασίας του σε όλους από κοινού, λ.χ. ο γεωργός, που είναι ένας, να ετοιμάζει τροφή για τέσσερις και να ξοδεύει τετραπλάσιο χρόνο και κόπο για την παραγωγή του σταριού και να το μοιράζεται με όλους τους άλλους; Ή αδιαφορώντας γι' αυτούς να ετοιμάζει μόνο για τον εαυτό του το ένα τέταρτο από αυτό το στάρι και στο ένα τέταρτο του χρόνου, και στα άλλα τρία τέταρτα να καταπιάνεται με το φτιάσιμο του σπιτιού του, με το ντύσιμο και την υπόδηση του, ώστε να μην μπαίνει σε μελέαδες από τις σχέσεις του με τους άλλους αλλά να ασχολείται αποκλειστικά ο ίδιος με ό,τι αφορά τον εαυτό του; [...]

– Ίσως, Σωκράτη, [...] ο πρώτος τρόπος που είπες είναι πιο βολικός. [...]

– Συλλογίζομαι τώρα πάνω σε αυτό, πρώτον ότι δεν γεννιόμαστε πολύ όμοιοι ο ένας με τον άλλο αλλά διαφέρουμε ως προς τις φυσικές κλίσεις: ο ένας είναι φτιαγμένος για αυτή την δουλειά, ο άλλος για την άλλη.» και

«– Από αυτά, έτσι, συνάγεται ότι περισσότερα πράγματα ολοκληρώνονται με τρόπο καλύτερο και ευχερέστερο, όταν ένας άνθρωπος καταπιάνεται στον κατάλληλο καιρό με ένα έργο, το οποίο ανταποκρίνεται στη φυσική κλίση του, χωρίς ο ίδιος να απασχολείται με οτιδήποτε άλλο.» (σσ. 135 και 137).

Από το ως άνω απόσπασμα της *Πολιτείας* φαίνεται ότι, πρώτον, όντως θα διαμορφωθεί κοινωνία, δεύτερον, αυτή η συγκρότηση θα βασίζεται στο ΝΣΠ και μάλιστα θα υπάρξει καθεστώς απόλυτης εξειδίκευσης, αφού ο καθένας θα καταπιάνεται αυστηρά μόνο με ένα έργο. Άλλωστε, ο Σωκράτης και οι συνομιλητές του συμφωνούν ότι «ο ίδιος άνθρωπος δεν μπορεί να ασκεί σωστά πολλές τέχνες» (σελ. 147).

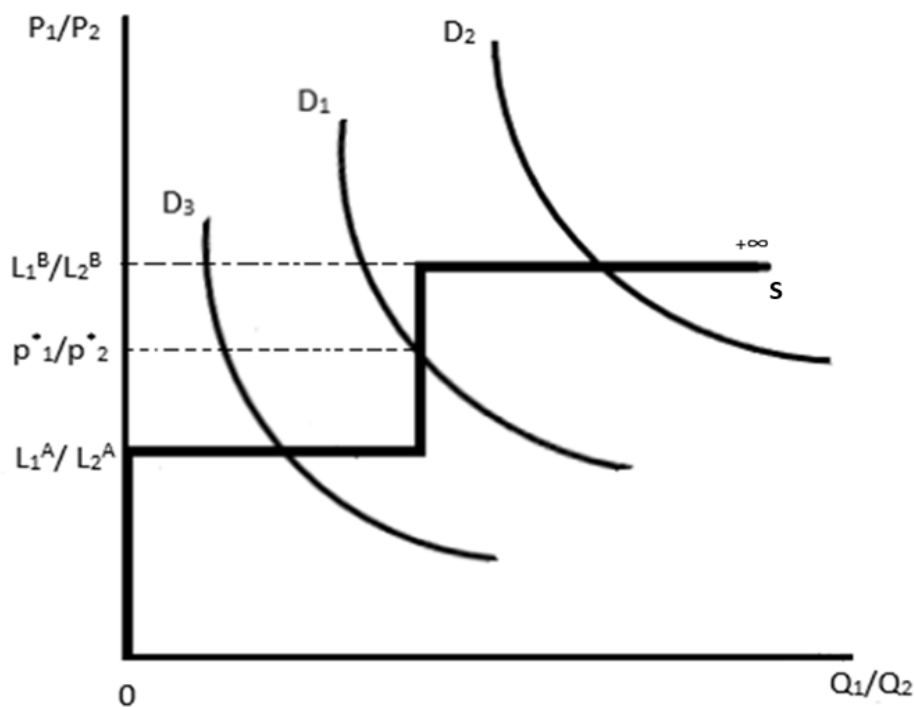
Έτσι, επιστρέφοντας στο υπόδειγμά μας, θα συγκροτηθεί κοινωνία και ο λόγος ανταλλαγής θα βρίσκεται στο ενδιάμεσο των σχετικών λόγων των παραγωγικότητων της εργασίας του Α και του Β. Δηλαδή, θα ισχύει:

$$L_1^A/L_2^A \leq p_1^*/p_2^* \leq L_1^B/L_2^B$$

Αυτό εύκολα αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, εάν ο λόγος ανταλλαγής ήταν μεγαλύτερος από το L_1^B/L_2^B , δηλαδή αν $L_1^A/L_2^A < L_1^B/L_2^B < p_1^*/p_2^*$, τότε και οι δύο παραγωγοί θα εξειδικεύονταν στην παραγωγή του εμπορεύματος 1 και κανένας δεν θα παρήγαγε το εμπόρευμα 2, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να έχουν στη διάθεσή τους ούτε καν ό,τι είχαν στην αυτάρκεια, δηλαδή ποσότητες και από τα δύο εμπορεύματα. Το ίδιο αποτέλεσμα θα είχαμε και στην περίπτωση εκείνη όπου ο

λόγος ανταλλαγής θα ήταν μικρότερος του L_1^A/L_2^A , όπου δηλαδή $p_1^*/p_2^* < L_1^A/L_2^A < L_1^B/L_2^B$, διότι τότε και οι δύο παραγωγοί θα εξειδικεύονταν στην παραγωγή του εμπορεύματος 2, ενώ κανένας δεν θα παρήγαγε το εμπόρευμα 1.

Διαγραμματικά, ο λόγος ανταλλαγής των εμπορευμάτων θα βρίσκεται μεταξύ των σχετικών παραγωγικοτήτων της εργασίας των παραγωγών Α και Β ή, με άλλα λόγια, ο λόγος ανταλλαγής των εμπορευμάτων φράσσεται από τα L_1^A/L_2^A και L_1^B/L_2^B . Αυτό απεικονίζεται στο Σχήμα 1.

Σχήμα 1. Ο προσδιορισμός του λόγου ανταλλαγής μέσω σχετικής προσφοράς-σχετικής ζήτησης

Όπως συνάγεται, ο ακριβής προσδιορισμός του λόγου ανταλλαγής εξαρτάται από τις τεχνικές συνθήκες παραγωγής, τις συνολικά προσφερόμενες ποσότητες εργασίας από τους παραγωγούς, και τις καμπύλες σχετικής καταναλωτικής ζήτησής τους. Στο σημείο τομής της καμπύλης προσφοράς S και της καμπύλης ζήτησης, εδώ ας υποθέσουμε την D_1 (λόγω της απόλυτης εξειδίκευσης), το οποίο αποτελεί την κατάσταση ισορροπίας, το σύστημα είναι ευσταθές, υπό την έννοια ότι κανένας παραγωγός δεν επιθυμεί να μεταβάλει αυτήν την κατάσταση (ή να επιστρέψει στην αρχική κατάστασή του). Με άλλα λόγια, διαμορφώνεται μία κατάσταση *ευσταθούς ισορροπίας*.

Παρόλο που στην *Πολιτεία* συγκροτείται μία πόλη βασισμένη στην εξειδίκευση των παραγωγών-τεχνιτών, και στη συνέχεια αυτή η πόλη διενεργεί συναλλαγές με άλλες πόλεις, εξάγοντας και εισάγοντας εμπορεύματα, δεν συνάγεται ότι ο Πλάτων είχε αντιληφθεί πλήρως το ΝΣΠ. Επίσης, δεν είναι βέβαιο ότι, κατά τον Πλάτωνα, οι εξαγωγικοί κλάδοι της «ανοιχτής» πόλης προσδιορίζονται βάσει της *συγκριτικά υψηλότερης* παραγωγικότητας της εργασίας. Έτσι, συμπεραίνουμε ότι ο Πλάτων είχε κατανοήσει μόνο εν μέρει το ΝΣΠ. Μπορεί στην *Πολιτεία* η παραγωγή των διαφόρων εμπορευμάτων να κατανέμεται σύμφωνα με την φυσική κλίση του καθενός και την αποδοτικότητα της εργασίας του, ωστόσο αυτή η διατύπωση δεν αποδίδει πλήρως το νόημα του όρου: «*συγκριτικά υψηλότερη παραγωγικότητα της εργασίας*».¹⁰

4. Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Η κοινή παράμετρος για τη γέννηση της πόλης, τη διαμόρφωση και την εξέλιξή της είναι η *ανάγκη*, η οποία *μετουσιώνεται* κάθε φορά στην ανάγκη για την απόκτηση αγαθών, την εξασφάλιση ενός καλύτερου βιοτικού επιπέδου, την επέκταση της πόλης. Η τελευταία αυτή εκδοχή, με την οποία παρουσιάζεται η ανάγκη, αποτελεί και το κυριότερο αίτιο για το ξέσπασμα πολέμου μεταξύ πόλεων. Στην πραγματικότητα, το αίτιο είναι ένα – απλώς, καθώς η πόλη εξελίσσεται, διευρύνονται οι μορφές ύπαρξης και οι εκδηλώσεις του.

Εδώ φαίνεται να αποδίδεται μία οικονομική ερμηνεία για τον πόλεμο και πιο συγκεκριμένα για τον επεκτατικό πόλεμο, η μορφή του οποίου καθορίζεται από τον τρόπο παραγωγής της πόλης-κοινωνίας. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο πόλεμος δεν είναι παρά η εύλογη έκβαση των συνεχώς αυξανόμενων υλικών αναγκών των πολιτών και της προσπάθειας της πόλης-κοινωνίας να καλύψει αυτές τις ανάγκες.

Σημαντικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι ο Πλάτων είχε αντιληφθεί ως έναν βαθμό το ΝΣΠ. Παρόλο που μάλλον δεν είχε επίγνωση του όρου «*συγκριτικά υψηλότερη*» παραγωγικότητα της εργασίας, είχε αντιληφθεί τη σημασία της εξειδίκευσης, του καταμερισμού-συνδυασμού των ιδιωτικών-συγκεκριμένων εργασιών, και την αναγκαία μετάβαση της πόλης-οικονομίας από την κατάσταση της αυτάρκειας σε εκείνη του ελεύθερου δια-πολιτειακού εμπορίου.

Η υπό το παρόν πρίσμα συμπερίληψη οικονομικών συστημάτων με: (i) αναπαραγόμενα μέσα παραγωγής, (ii) πολλές μη-αναπαραγόμενες εισροές, και (iii)

¹⁰ Για μία ευρύτερη κριτική συζήτηση, βλέπε Greco (2009).

συμπαράγωγή εμπορευμάτων, θα άξιζε να αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής ερευνητικής προσπάθειας. Έτσι, θα διαγραφούν περισσότερο τα εγγενή όρια όχι μόνον της πλατωνικής σκέψης καθαυτής αλλά μίας ολόκληρης εποχής στοχασμού επί των κοινωνικών πραγμάτων και, ταυτοχρόνως, θα αναδειχθεί σε όλο της το βάθος η καινοτόμος συμβολή της Σύγχρονης, μετά-Marx-Sraffa, Πολιτικής Οικονομίας.

Αναφορές

Ελληνόγλωσσες

- Αριστοτέλης (2006) *Ηθικά Νικομάχεια*, Τόμοι 1-2, Εισαγωγή, σχόλια: Δημήτρης Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Ζήτηρος
- Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. (2015) *Διεθνής Οικονομική. Θεωρία και Πολιτική*, Αθήνα, Κριτική.
- Μαριόλης Θ. (2010) *Δοκίμια στη Λογική Ιστορία της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα, Matura.
- Μαριόλης Θ. (2018) Μεσότητα και «Τρίτος Άνθρωπος» στην Αριστοτελίζουσα θεωρία των ανταλλακτικών αξιών, *Statistical Review*, 2015-16, 11-12, Ειδικό Τεύχος προς τιμήν του Καθηγητή Ιωάννη Βαβούρα, σσ. 142-160.
- Μαρξ Κ. (1989) *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, Πρόλογος-Μετάφραση-Σημειώσεις: Δ. Διβάρης, Τόμος Α, Αθήνα, Στοχαστής
- Πλάτων (2002) *Πολιτεία*, Εισαγωγικό Σημείωμα, Μετάφραση, Ερμηνευτικά Σημειώματα: Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα, Πόλις
- Ρικάρντο Ντ. ([1821] 1938) *Αρχαί Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Γκοβόστη.
- Steedman, I. ([1979] 1993) *Διεθνές Εμπόριο*, Αθήνα, Κριτική.

Ξενόγλωσσες

- Greco, A. (2009) On the economy of specialization and division of labour in Plato's *Republic*, *Polis. The Journal for Ancient Greek Political Thought*, 26 (1), pp. 52-72.
- Mariolis, T. (2004) Pure joint production and international trade: a note, *Cambridge Journal of Economics*, 28 (3), pp. 449-456.
- Robbins, L. (1998) *A History of Economic Thought: The LSE Lectures*, edited by Steven G. Medema and Warren J. Samuels, New Jersey, Princeton University Press.
- Simpson, D. (1975) *General Equilibrium Analysis*, Oxford, Basil Blackwell.
- Sraffa, P. (1960) *Production of Commodities by Means of Commodities. Prelude to a Critique of Economic Theory*, Cambridge, Cambridge University Press (ελληνική έκδοση (1985): Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα).
- Steedman, I. (Ed.) (1979) *Fundamental Issues in Trade Theory*, London, Macmillan.
- Wagner J. (2007) Plato's *Republic* and liberal economic education for the twenty-first century, *Economics Bulletin*, 1 (2), pp. 1-10.

